

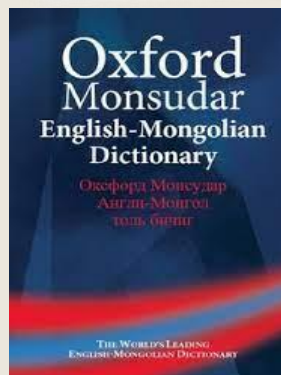
ТОЛЬ БИЧГИЙН ҮҮРЭГ,
ЗОРИУЛАЛТ

XI анги

Хичээлийн зорилго

- Толь бичгийн төрөл, тэдгээрийн үүрэг, зориулалтыг мэдэх
- Монгол толь бичгийн уламжлал

- Эх тус бүрд ямар санааг өгүүлсэн байна вэ?
- Толь бичиг ямар ач тустай вэ? талаар ярилцъя.

А эх

“Толь бичиг бол цагаан толгойн үсгийн дараалалд оруулсан ертөнц мөн” гэж хэлсэн Францын алдарт зохиолч Антоль Франс толь бичигтэй холбогдуулан нэгэн удаа ийм зүйл өгүүлжээ.

Тухайн үед олонд алдаршаагүй залуу яруу найрагч Шарль Бодлер нэрт яруу найрагч Теофиль Готье-тэй уулзахаар нэгэн удаа гэрт нь иржээ. Тэд ярилцаж байгаад Готье Бодлероос:

- Чи толь бичиг уншдаг уу? гэж асуужээ. Тэгэхэд нь залуу яруу найрагч:

-Уншдаг, хэрэг болсон үед зайлшгүй уншина л даа гэжээ. Готье их лхалуун дотноор:

- Зохиолч хүнд энэ бол маш чухал зүйл. Толь бичгийг уншсанаар үнэхээр их зүйл мэдэж авдаг юм шүү гэхэд Бодлер:

- Толь бичгийг байнга унших гэж үү? Яасан сонин юм бэ? Энэ чинь роман биш, адал явдалт зохиол биш шүү дээ. Яахаараа тийм чухал байдаг байна аа. Би тодорхой үгийг яаж зөв бичих, дуудахаа мэдэхгүй үедээ л ашигладаг гэж гайхан хариулав. Тэгэхэд нь Готье:

- Толь бичиг чинь зөвхөн үгсийн тайлбар, лавлах төдий зүйл биш шүү дээ. Харин үндэсний соёлын нэг хэсэг шүү дээ. Хэлний үг хэллэгт тухайн ард түмний амьдралын олон талт онцлог нэвт шингэсэн байдаг юм гэдгийг ойлгох хэрэгтэй гэж зөвлөжээ.

“Энциклопедия для детей” Том.10. Языкознание, Русский язык.
Москва, Аванта,
2001, стр. 58.(Орчуулж авав)

Б эх

Монголчууд бичиг соёлын эртний уламжлалтай. Тэрхүү бичиг соёлын арвин баялаг уламжлал нь гарваль ба дуурьслын сан хөмрөгт хадгалагдаж, үеийн үед үл тасрах эрдэнэсийн хэлхээ болон дархлаажсан байдаг. Аливаа үндэстний соёл, сэтгэлгээ нь тухайн үндэстний хэлэнд, тухайлбал үг хэллэгт нь тусаж, дуурьслын сан хөмрөг болдог.

Монголчуудын соёл, сэтгэлгээний онцлогийг тусгасан үг хэллэгийн уурхай дундаршгүй их нөөцтэй. Тийм ч учраас баян тансаг үгийн сантай, аялгуу сайхан монгол хэл маань үндэстний оршин байх нэг баталгаа мөн. Хэлний үгийн сан үргэлж арвижин баяжиж байдаг дундаршгүй эх ундаргатай. Энэхүү эх ундаргыг ариун дагшин байлгаж, түүнээс ундаалж, оюун ухаанаа тэтгэн тэжээж байх халдашгүй эрх үндэстэн бүхэнд заяажээ. Дуусашгүй эх ундаргатай монгол хэлнийхээ үгийн их уурхайг уудалж, байгаа нөөцийг нь бүрэн дүүрэн тогтоох боломж үндэстэн бүхэнд байх боловч өнөө хүртэл тийм хүнд хэцүү ажлыг хэн ч хийсэнгүй. Ер нь цаашид ч хийхгүй биз ээ. Энэ нь өөрөө ийм байх зүй тогтолтой үзэгдэл юм. Нэг ч хором зогсолтгүй баяжиж байдаг юмыг тухайн цагт тохирсон тоо хэмжүүрээр тогтоох боломж нь хязгаарлагдмал байдаг. Харин тэр далай баялаг үгийн сангаас тухайн цаг үед хамгийн хэрэгцээтэй үгсийг нь шүүрдэн сонгож, тольчлон цомоглох буянтай үйлсийг үе үеийн эрдэм төгс мэргэд, бичгийн хүмүүс нэн эртнээс хийж иржээ.

Толь бичиг бол бүх нийтийн ерөнхий боловсрол, тусгай мэргэжил, эрдэм ухааны хэрэгцээнд зориулан сонгож цомоглосон үг хэллэгийн сан хөмрөг юм.

Ц. Өнөрбаян. Толь бичгийн хөгжлийг үечлэх асуудалд (2008)
өгүүллээс хэсэглэн авав.

- Эх тус бүрд ямар санааг өгүүлсэн байна вэ?
- Толь бичиг ямар ач тустай вэ? талаар ярилцъя.

В эх

Толь бичиг гэдэг нь үгийн жагсаалт бүхий ном бөгөөд зөвхөн жагсааснаар хязгаарлагдахгүй уг үг ямар зүйл, ямар үйл явдлыг заасан болох, яаж бичиж, хэрхэн дууддаг, яаж хувилдаг зэргийг тайлбарласан, эс бөгөөс өөр нэг хэлний утга таацах үгтэй дүйлгэсэн байдаг билээ. Толь бичгийн тухай ярихын өмнө түүний үүсэл түүхийн талаар товч дурдах нь зүйтэй буй за. Судлаачдын тодорхойлсноор бичиг үсэг буй болсон тэрхүү дээр цагт толь бичиг үүссэн гэж нэгэн дуунаар зөвшөөрч байна. Харь болоод харь бус аль нэгэн хэлээр бичсэн бичгийг уншиж тайлах, эсвэл ямар нэгэн бичигт буй утга учир нь бүгт (тодорхойгүй) буюу хуучин үг хэллэгийг тайлбарлах зэрэг аж төрөхийн шаардлагаар хүн төрөлхтөн толь бичиг анх зохиож эхэлсэн ажээ.

...Толь зүй гэдэг бол хэл шинжлэлийн нэг томоохон бие даасан салбар ухаан. Толь бичиг гэдэг бол эхлээд толь зүйн үүднээс арга зүйгээ зөв боловсруулах, өргөн мэдлэг, цаг хугацаа, тэсвэр тэвчээр шаарддаг хүнд хүчир ажил бөгөөд тэр хэрээрээ ганц сэдэвт хийгээд зэрэг горилох зохиол бичихтэй огт адилгүй, гол онцлог нь олон түмэн хэрэглэгчээ тухайн хэлний зөв тогтолцооны зүгт заан хөтлөх үүрэгтэй байдаг оршино. Тийм ч учраас маргаантай, хэл шинжлэлийн үүднээс буруу зүйлийг толь бичигт оруулах ёсгүй.

Ц.Шагдарсүрэн. Монгол толь бичгийн уламжлал (2008) өгүүллээс хэсэглэн авав

Ойлголтоо нэгтгэе.

- ❑ “Толь бичиг хэлний эрдэнэсийн сан мөн.” гэсэн онч үгийн санааг дэлгэрүүлэн тайлбарлана уу.
- ❑ “Толь бичиг бол цагаан толгойн үсгийн дараалалд оруулсан ертөнц мөн.” (А.Франс) гэсэн онч үгийн утга санааг дэлгэрүүлэн тайлбарлана уу.
- ❑ Тухайн хэлний бүх үгийг нэг толь бичигт багтаан цомоглож болох уу?
- ❑ Толь бичгийн ач холбогдол юу вэ?
- ❑ “Чухамдаа толь зохиох гэдэг нь маш хүнд хүчир атлаа бодитой үнэлэгддэггүй ажил тул түүний алдаа мадагт нь ядаж зөвөргүү хандвал зохино” гэж Оросын эрдэмтэн А.И. Соболевский (1856-1929)-н хэлсэн санааг дэлгэрүүлэн тайлбарлаарай.

Толь бичгийн төрөл, тэдгээрийн үүрэг, зориулалтыг мэдэх

Аливаа хэлэнд дэх үгсийг бичгийн хэлээр хэлбэржүүлэн, ямар нэгэн аргаар жагсааж үг нэг бүрд нь зохих тайлбар хийсэн эрдэм шинжилгээний ажлыг толь бичиг гэнэ.

Толь бичгийг зохиох, найруулах ажил нарийн төвөгтэй, их хүч тэвчээр, цаг хугацаа шаарддаг хөдөлмөр юм. Толийг зохиохдоо юуны өмнө үгийг цуглуулах, сонгох, тайлбарлах, дуудлагаг бичлэгийг тодорхойлох, жагсаан байрлуулах зэрэг арга зарчмыг баримтлан үйлддэг. Тольд орох толгой үгийг цагаан толгойн үсгийн дарааллаар байрлуулах ба үндсээрээ байх үгийг ихэвчлэн оруулдаг.

Баримтуудыг уншиж, “зүрх” хэмээх үгийн утгыг яаж тайлбарласныг ажиглая

Шинжлэх ухааны үүднээс тайлбарласан.
(Нэвтэрхий толиос)

1. Зүрх- Зүрх судасны тогтолцоо буюу цусны эргэлтийн гол эрхтэн. Анатомийн бүтцийн хувьд булчинлаг хөндий эрхтэн. Зүрх бол өөр лүүгээ цутгах венийн судсаар орох цусыг хүлээн авч, улмаар тэр цусыг уушгиар дамжуулан артерийн судсаар бие эрхтэнд тараадаг. Зүрх нь цээжний хөндийн зүүн тал, өвчүүний арын хэсэгт байрладаг... Насанд хүрсэн эрэгтэй хүний зүрх дунджаар 322-340 гр, эмэгтэй хүнийх 250-280 гр орчим байна. Зүрх хөндлөнгөөрөө 9-11 см, урд, ард хэсэг нь 6-8 см, урт нь 10-15 см, тосгуурын хананы зузаан 4-6 мм, зүүн ховдлын хананы зузаан дунджаар 9-11 мм орчим байна... (...толиос хэсэглэн авав)

Зүрх гэдэг үгийн үндсэн болон шилжсэн утгыг тайлбарласан.
Хэл шинжлэлийн толь

2.1. Зүрх иirokEt 1. Хүн амьтны цусны эргэлтийн гол эрхтэн: зүрх дэлсэх (зүрх түг түг хийх)-Өвчтөний зүрх нь дэлсэж амьсгаа нь давхцан эхлэв. “Эрүүл мэнд” сэтгүүлээс; зүрх өвдөх (зүрх хөндүүрлэх, зүрхний өвчин эхлэх)-Бадарчийн зүрх нь өвдөөд хэд хоногоос эмнэлэгт хэвтэх байх гэнэ. “Хөдөлмөр” сонин;...зүрх судас хоршоо (хүн амьтны цусны эргэлтийн гол эрхтэн болоод цус гүйх гуурс)...2. Зориг цөс: зүрх алдах (айж төвөгшөөх)-Хэлтсийн даргын ширүүн харцаас зүрх алдаад байна. “Утга зохиол, урлаг” сонин; 3. Гол чухал: амин зүрх (амин гол)-Миний амин зүрх тэр явж байна. С.Эрдэнэ “Хулан бид хоёр”. зүрхний угаас (нэн дотноор, сэтгэлээсээ) (...толиос хэсэглэн авав)

Олон хэлний буюу орчуулгын толь

2.2. Зүрх 1. сердце; зүрхний цохилт стук сердца сердцебиение; зүрх шархлах а) ранить в сердце; б) нанести сердечную рану; в) причинить душевную боль; 2.перен. сердечность, смелость отвага; Үүнийг хийхийн тулд зүрх хэрэгтэй. Это сделать нужна смелость; зүрх алдах потерять присутствие духа; пасть духа (буквь. Сердце упустить) (...толиос хэсэглэн авав)

heart [ha:t] n.1 зүрх have~troubles/disease зүрх муутай; зүрхний эмгэгтэй/ өвчтэй; 2. Зүрх сэтгэл at heart сэтгэлдээ, зүрхэндээ; from one`s heart чин сэтгэлээсээ cry one`s heart out дотроо онгойтол уйлах; 3. Мөн чанар, утга агуулга, учир get to the heart of subject хэргийн учрыг олох. 4. Гол, цөм in the heart of the forest Ойн гүнд... (...толиос хэсэглэн авав)

Толь бичиг

Нэвтэрхий толь

Эрдэм ухааны ухагдахуун, ойлголтыг нэгэн тогтолцоонд оруулсан үсгийн цомог юм. Бүх нийтэд зориулагдсан байдаг

Ерөнхий нэвтэрхий толь

Юмс үзэгдэл хийгээд хийсвэр ухагдахууны тодорхойлолт, алдар суут болон түүхт хүмүүс, шинжлэх ухаан, улс төрийн сонгодог бүтээлийн танилцуулга, газар усны нэрийн тайлбар тэргүүтнийг багтаасан байна.

Тусгай буюу салбар ухааны

(тодорхой хүрээ)-ы толийн толгой үг нь ерөнхий нэвтэрхий толийг бодвол тооны хувьд хязгаарлагдмал, зөвхөн тухайн ухаан, хүмүүсийн нийтлэгт холбогдох юм үзэгдлийн тодорхойлолт, хүн, зохиол бүтээл, газар орны танилцуулга орсон байна.

Хэл шинжлэлийн толь

Үгийн үндсэн утга болон шилжсэн утга, тайлбар жишээ, зөв бичих, зөв дуудах жишиг

Нэг хэлний тайлбар толь

Үгийн үндсэн утга болон шилжсэн утга, тайлбар жишээ, зөв бичих, зөв дуудах жишиг

Олон хэлний орчуулгын толь

хоёр ба түүнээс дээш олон хэлний үг тус бүрийн харилцан дүйх хэлбэр, утга, түүний тайлбарыг хадсан байна

Толь бичгийн агуулга, хэмжээ, зориулалт

Их гарын (дэлгэрэнгүй), бүх нийтэд зориулсан, ерөнхий (аль ч мэргэжлийн хүн ашиглана .)

- Толгой үгийн тоо олон
- Голдуу хоёроос дээш олон ботилсон
- Тайлбар дэлгэрэнгүй (баримт жишээтэй)
- Олон талын мэдээлэл агуулсан
- Номын санд голдуу байдаг

Толь бичгийн агуулга, хэмжээ, зориулалт

Дунд гарын (товч) ажил мэргэжлийн салбар ухааны хүмүүс, оюутан залууст зориулсан, тусгай

- Толгой үгийн тоо цөөвтөр буюу бүх нийтийн өргөн хэрэглээний үгийг хамарсан
- Тухайн мэргэжил бүлэг хүний хэрэглээнд хамрагдах үг, нэр томьёо орсон
- Тайлбар товч, оновчтой, жишээ баримт цөөн, заримдаа жишээгүй
- Сургууль ажлын газар (ширээний), гэр оронд голдуу байна

Толь бичгийн агуулга, хэмжээ, зориулалт

Бага гарын (хураангуй), ерөнхий боловсролын сурагч, хүүхдэд зориулсан суурь мэдлэгийн чиглэлтэй

- Толгой үгийн тоо цөөн
- Идэвхтэй хэрэглээний үг хэмлэг орсон
- Цөөн мэдээлэл (зөв бичих, дуудах, гол утга гэх мэт)
- Цүнх, өвөр, халаасанд авч явах боломжтой.

Монгол толь бичгийн уламжлал

Монголчууд толь бичиг зохиох талаараа баялаг түүх, арга туршлагатай, эртний уламжлалтай.

Монгол толь бичгийн уламжлал Хүннү, Сяньбийн үеэс эхлэлтэй бөгөөд бидэнд одоогоор мэдэгдэж байгаагаар 1389 онд барлагдан хэвлэгдсэн монгол-хятад хэлний “Хуа- и и иүй” толь бичиг юм. Мөн 1282 онд монгол бичгээр хэв сийлж тархаасан монгол нэвтэрхий толийн мэдээ занги Юан улсын сударт тэмдэглэгдэн үлджээ. Монголчуудын хүчирхэгжин мандаж байсан XIII-XIV зуунд монгол хэлний орчуулгын толь нэлээд гарчээ. Үүнд: Монгол үгийг арабаар галиглан тэмдэглэсэн араб-монгол хэлний “Мукаддимат ал-адаб” толь (XIII зуун), 1389 оны монгол-хятад хэлний “Хуа-и и иүй” толь, монгол-солонгос хэлний толь бичгийг дурдаж болно.

Уламжлагдан ирсэн монгол толь бичгийг ерөнхийд нь төрийн номын хэлний толь бичиг, шашны номын хэлний толь бичиг гэж ангилж болохоор байна.

Төрийн номын хэлний толь бичигт: Манж Чин улсын үед зохиогдсон 1717 оны манж- монгол үгийн нийт 21 дэвтэр бүхий “Хорин нэгтийн тайлбар толь”, энэхүү толийг нэмэн дэлгэрүүлсэн 28 дэвтэр бүхий “Хорин наймтын тайлбар толь”, 1746 оны манж-монгол үгийн 36 дэвтэр бүхий “Гучин зургаатын тайлбар толь”, 1908 онд чулуун бараар хэвлэгдсэн “Албан хэргийн тогтмол үг”, Ардын засгийн үед 1929 онд С. Шагжийн зохиосон “Эрэхүйеэ хялбар болгон зохиосон монгол хэлний тайлбар чандманий эрих” гэх мэт.

Шашны номын хэлний толь бичигт: Төвд-монгол болон самгарди хэлний толь голлосоор иржээ. Үүний учир нь монголд бурхны шашны сургаал, номлол өргөн дэлгэрч, монголын эрдэмтэн зохиолч нар их, бага таван ухааны зохиол бүтээлээ гол төлөв төвд хэлээр бичдэг байсан бөгөөд төвд хэл нь тухайн үедээ, дундад зууны европ дахинд шинжлэх ухааны гол хэл болж байсан латин хэлтэй нэгэн адил үүрэгтэй байжээ. Энэхүү толь бичгийн зүйлд: “Таван зүйлийн үсэг хадмал зохист аялгууны толь”, “Мэргэд гарахын орон”, “Төвд-Монгол дохионы бичиг”, “Арвай хээрийн арван дүймэн”, “Эгшгийг баясгах дууны нэмэлт тайлбар зохист аялгууны бүхний үүд” гэх мэт олон толь бичгийг дурдаж болно.

Анхаарал тавьсанд баярлалаа.